

КЪСНОСРЕДНОВЕКОВЕН АМУЛЕТ СРЕЩУ ЛОШО ЗРЕНИЕ ОТ ПРЕСЛАВ

Николай Марков

В следващите редове представям един любопитен амулет (Фиг. 1), изработен като кръгла оловна пластина чрез отливане в двустранен, вероятно каменен калъп. Амулетът е намерен при иманярски разкопки някъде в района на Преслав и понастоящем се съхранява в частна сбирка¹. За съжаление, той не ми беше предоставен за проучване. Поради това при описанието му се опирам само на обичайно несигурните фотоизображения, които поне ми беше разрешено да направя.

Размерите на амулета са приблизителни, тъй като периферията му е силно повредена от стари подмачквания, прокъсвания и липси на фрагменти, между които и вероятно голямата петлица. Диаметърът му е около 5,9 см, а дебелината е средно 0,12 см. Теглото на пластината е 22,78 гр.²

Върху лицето на амулета, в нисък релеф, но само с оконтуряване, без стремеж към предаване на обем, е представен св. Димитър като конник-войн. От кръста нагоре, тялото на светеца е обърнато почти фронтално насреща. Така е обърнатата и главата му, около която е очертан кръгъл нимб. Зад нея, в отрязъка между нимба и развяващата се хламида се чете името на светеца на гръцки: О А[ΠΙΟΣ] ΔΗΜΗΤΡ(ΙΟΣ), с навързани в лигатури букви. С дясната си, изнесена леко назад ръка, св. Димитър държи наклонено напред копие, насочено с върха нагоре. На гърба на коня, зад седлото на светеца е представена полуобърнатата също насрещно малка човешка фигурка с вдигнати в

молитвена поза ръце (оранс). Краката на светеца-конник са силно изпънати напред, характерен маниер на яздене при употребата на стремена, каквито струва ми се на амулета обаче не са изобразени. При изработването на калъпа е било наблегнато на представянето на детайлите – войнските дрехи на светеца (пристегнатата в кръста къса туника и хламида, прихваната с аграфа към гърдите) са с добре подчертани дипли; особено грижливо са разработени елементите на конската сбруя (юздата, нагръдния и подопашия ремъци); забелязват се и контурите на подседловото чергило. Самият кон е представен в галоп, леко изправен на задните си крака. Цялата сцена е обхваната от релефен кръгов контур, вървящ по периферията на амулета, прекъснат единствено от нимба на светеца, който излиза извън него.

Изобразителното поле на гърба на амулета е заето от релефен равнораменен разцъфнал кръст, стъпил на две стъпала. Раменете на кръста завършват с топковидни удебеления, а в междурамията му са представени къси радиални чертички, завършващи също с топковидни удебеления (croix radiée). Растителните орнаменти, тръгващи от горния ръб на първото стъпало се развиват симетрично на мандровидно разположени спирали (волути) като рамка, вървяща близо до ръба на амулета. По една спирала, свързана с тази “рамка” навлиза и в междурамията.

Представената върху амулета сцена прави веднага впечатление с непознато-

то от друг средновековен паметник изобразение на седящата малка фигурка зад светеца. Чия е тази фигурка и в каква връзка се намира тя със свети Димитър?

От познатите ми изображения на св. Димитър като конник с малка фигурка, качена зад него на гърба на коня, за най-ранно се смята това от стенопис от XVI век върху северната стена на наоса на църквата в с. Марица, Самоковско, представяща светеца, поразяващ с копие то си безверника (Фиг. 2). За него проучвателят му Ас. Чилингиров пише: “Фигурата на монах зад седлото на св. Димитър също няма връзка с житието на светеца. Наличието ѝ тук се дължи вероятно на някакъв патронат или локално предание, за които няма данни.”²³ Макар и рядко обаче, сцената се среща и другаде. Виждаме я още в стенопис от XVIII век в преддверието на параклиса “св. Димитър” в манастира “Зограф” (Фиг. 3)⁴; в зле запазена икона, съхранена в Църковния историко-археологически музей⁵, в стенопис от XIX век от църквата “Св. Константин” в Лагия, Гърция, при която в лявата ръка на духовника е изобразен и кръст, несъмнено за да бъде подчертана принадлежността му към клира (Фиг. 4). В ерминията на Дичо Зограф, в чиято основа са ерминии, съставяни от XV до XVIII век, при указанията за изписването на св. Димитър се казва: “Св. Димитър язди на червен кон, а зад него на коня – владика с остра бяла брада, с расо и епитрахил. ...”⁶ Това разпространение на сцената изключва вероятността чрез нея да е представен “някакъв патронат или локално предание”, за каквито говори Чилингиров. Със сигурност в образа на духовника, изобразен зад светеца, трябва да виждаме африканския архиерей Киприян, за чието чудодейно спасение от славянски плен се говори в Чудо 14-то на св. Димитър⁷. Но докато в този ранен, може би създаден в края на VII век разказ, Киприян следва светеца пеша, в някои късносред-

новековни преработки на същия разказ се чете: “... И рече му св. Димитър. Стани и възседни моя кон отзад. ... епископът го възседна. О, чудо голямо, намериха се, че и двамата яздят до град Солун.”⁸

Фигурката, представена върху разглеждания амулет обаче, по никакъв начин не може да бъде възприета като изображение на духовник. По-скоро е изобразен млад безбрат мирянин. Кой е той? В Чудо 16 се споменава, че св. Димитър често избавял християните, пленени от варварите, като ги качвал на коня си: *ниѣже ноимѣх на своѣмъ кони облягчѣмѣ*⁹. Смятам обаче, че такава, несвързана с определен персонаж сцена не би била представена в амулет, който несъмнено е имал някакво конкретно предназначение. Това изискване прави най-вероятно предположението, според което в образа на мирянина трябва да виждаме слепеца от Чудо 22. Според този разказ, създаден със сигурност след X век¹⁰, роденият в Адрианопол слепец намислил да прибегне до великия мъченик за изцелението си. Потеглил на път към храма му в Солун, където се съхранявали неговите мощи. След като вървял цели два дни, спъвал се в камъните и паднал по пътя си, той бил достигнат от св. Димитър, който го взел на коня си и така го отвел в своя храм в Солун, където слепецът прогледнал¹¹.

Че носещият амулета очаквал някакво чудо от светеца, подобно на описаното, се подразбира и от молитвено вдигнатите ръце на фигурката зад седлото. Всъщност, представената върху амулета сцена е картинен израз на молбата на страдащ от лошо зрение или дори от слепота, който призовава св. Димитър да му даде чудодейно изцеление, подобно на вече извършеното от него. Предположението, че от амулета се очаквало някакво изцеление, добива допълнителна тежест и поради обстоятелството, че от X век насетне св. Димитър бил обвеян от славата на чудодеен лечител¹².

С най-голяма вероятност амулетът трябва да бъде отнесен към XV-XVI век¹³. Основанията ми за тази датировка са следните. Като конник-войн св. Димитър се изобразява едва от края на XIII век. С много малко изключения¹⁴ обаче, през целия XIV век оръжието, с което той е представян е меч, понякога прибран към дясното му рамо, а друг път вдигнат за удар¹⁵. Изобразяването му с копие става характерно едва от XV век насетне. От друга страна, смятам че е много вероятно сцената от амулета да се е развила във връзка с другата подобна сцена¹⁶, в която светецът спасява от плен архиеерея Киприян и чиито изображения не предхождат като че ли XVI век. Връзка може да се направи и със сцената, представяща св. Георги като конник-войн с момче зад гърба му, най-ранните образци на която датират от XV век¹⁷. Горната граница при датировката на амулета е по-несигурна. Макар и стоящи близко до примитива, образите от разглеждания амулет имат някои специфични стилови характеристики, които ги сближават с паметниците от XIV век и като че ли говорят в полза

на едно сравнително близко до тях време. Особено характерно е линейното им изграждане, без намек дори за предаване на обем на фигурите. Самите фигури са добре пропорционирани и със сравнително добре предадено движение, което е относително рядко постигано в паметниците на малката пластика от XVII и XVIII век и за които е характерна по-скоро една маниерна скованост. За съжаление липсата на каквито и да е данни за обстоятелствата, при които е бил намерен амулетът не дават възможност за по-голяма точност в определянето на датировката му. Не може да се отговори и на въпроса за мястото му на производство, тъй като за времето, в което предполагам, че той е изработен, не разполагаме с никакви сведения за съществуването на специализирани в такава дейност ателиета. Не трябва все пак да се изключва възможността той да е произведен в някое от многобройните златарски ателиета, организирани по градовете в европейските предели на Османската империя и в които работели достатъчно опитни гравьори, способни да изработят кальпите, нужни за отливането му.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ В процеса на работата си върху този амулет, научих, че още един подобен, чиито следи за съжаление са загубени, е бил продаден преди десетина години на частно лице в София.
- ² С тези си размери, представяният тук амулет е най-големият от известните ми досега. Най-големите оловни амулети с подобно оформление, които познавам могат да се видят в каталога на изложбата *Die Welt von Byzanz –Europas Östliches Erbe*. München, S. 318, №№ 588 und 590, първият от които е с диам. – 4,9 см, а вторият – 4,4 см; и двата амулета са датирани към X-XII век.
- ³ Чилингиrow, А. –Църквата “Св. Никола” в село Марица. С., 1976, с. 44.
- ⁴ Енев, М. –Атон. Манастирът Зограф. С., 1994, фиг. 388.
- ⁵ Виж изображението ѝ у Гошев, Ив. – Един средновековен барелеф от Созопол. ГСУ-БФ. VI. С., 1929, табл. VIII. На с. 58 от същото съчинение се казва, че икони с подобни сцени се намират в храмовете в православния изток.
- ⁶ Василиев, А. –Ерминии. Технология и иконография. С., 1976, с. 129.
- ⁷ Виж целия разказ в ГИБИ. III. С., 1960, с. 166-167.
- ⁸ Виж по-подробно у Стойкова, А. – Кой седи на коня зад свети Георги? *Palaeobulgarica*. С. 1997, с. 28.
- ⁹ Този фрагмент от панегирика на св. Димитър от Владислав Граматик, вземам от работата на Гошев, Ив. – Цит. съч., с. 98.

- ¹⁰ Виж в ГИБИ. V. С., 1964, с. 303. Това чудо не е включено и в сборника от чудеса на св. Димитър, съставен към 70-те години на IX век от Анастасий Библиотекар (Patrologia Latina. 129, cols. 715-26).
- ¹¹ Началото на този разказ, създаден може би през втората половина на X век, може да се прочете в ГИБИ. V. С., 1964, с. 303-304, а краят му, в по-късна преработка, у Гошев, Ив. – Цит. съч., с. 98.
- ¹² По-подробно у Грабар, А. – Няколко мощехранителници на свети Димитър и мартириума на светеца в Солун. –Избрани съчинения. Т. I. С., 1982, с. 138-140.
- ¹³ Вече бях дал за печат статията си, когато излезе нелющата работа на К. Тотев –Оловна евлогия със светци-войни и “разцъфнал кръст” от България. – Тангра. 2006, с. 343-352, в която се споменават няколко подобни на представяния тук амулет. Времето към което те са отнесени е XII-XIII век. Струва ми се, че тази твърде ранна датировка е лишена от сериозни мотиви. Пак там е развита и идеята, че върху тях е представен “св. Димитър конник с гръцкия юноша, спасен от плен” (Чудо със св. Георги). Защо обаче е било необходимо да се изгражда образ на св. Димитър, по модел на иконографията на св. Георги, при положение, че Чудесата на св. Димитър предлагат подобен сюжет, който впрочем съм привел по-горе, това авторите на идеята не ни обясняват.
- ¹⁴ Виж напр. изображението на светеца върху стеатитова иконка, монтирана на гърба на по-голяма двустранна икона от началото на XIV век, съхранявана днес във Ватопедския манастир в Атон (Фиг. 5).
- ¹⁵ Марков, Н. – Бележки за една наскоро намерена средновековна солунска ампула. –Известия на Националния исторически музей. Т. XV. С., 2005, с.95-96.
- ¹⁶ Не трябва да бъде изключена и възможността тази сцена, както и сцената на св. Георги-конник с малка фигурка зад гърба да са се развили под влияние на близоизточното ислямско изкуство, в което подобни по схемата си сцени се появяват от XI век насетне.
- ¹⁷ Виж по-подробно у Стойкова, А. – Цит. съч., с. 23-34.

A LATE MEDIEVAL AMULET AGAINST POOR EYESIGHT

Summary

Nikolay Markov

The amulet is a round lead plate, cast in a two-side, most probably, stone mould. It was found during treasure-hunter excavations somewhere in the region of Preslav. Now it is kept in a private collection.

The amulet measures approximately 5, 9 cm in diameter. The plate is ca 0, 12 cm thick and weighs 22, 78 gr.

On the obverse, the warrior St. Dimitrios on horse is outlined in a low relief. The saint's body is turned almost forward in the upper part and his head is encircled with a nimbus. In the background, between the nimbus and the waving chlamys, the saint's name is read in Greek – Ο Α[ΓΙΟΣ] ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ(ΙΟΣ), with letters jointed by ligatures. In his right hand, St. Dimitrios is holding a slanted spear with its point up. On the horseback, behind the saint's saddle is a small, half-facing figure with raised hands in prayer gesture. The horse is shown galloping, rising on his hind legs.

The reverse of the amulet is occupied by an equal-shouldered cross potent on two steps.

Some scholars suggest that the tiny human figure is the blind man from Miracle 22 of the Miracles of St. Dimitrios. They admit that the scene on the amulet is a pictorial expression of the supplication, offered by a man, suffering from poor eyesight – entreating St. Dimitrios for miraculous healing like the miracle he did according to the Miracle 22 story.

The amulet was probably made in the 15th – 16th century. It might have been made in one of the numerous goldsmith ateliers in the towns of the European territories of the Ottoman empire. The engravers, working in these ateliers were adequately skilled to make the moulds in which the amulet was cast.

Фиг. 1. Върху оловния амулет от Преславско е представено единственото познато ни изображение на св. Димитър, изцеляващ слепеца, съобразно разказа от Чудо 22-ро.

Фиг. 2. Стенописът от наоса на църквата в с. Марица, Самоковско датиран към XVI век, представя вероятно най-ранното изображение на св. Димитър като спасител на архиеерея Киприян от варварски плен (Чудо 14-то).

Фиг. 3. В този стенопис от параклиса “Св. Димитър” в Зографския манастир от XVIII век, Чудото със спасяването на архиеерея е представено, както и в други икони заедно с поразяването на безверника от светеца.

Фиг. 4. За да се подчертае принадлежността на седналата зад седлото на светеца фигурка към духовенството, в лявата ѝ ръка е изобразен кръст. Стенопис от XIX в. от църквата "Св. Константин" в Лагия, Гърция.

Фиг. 5. Върху стелятивия релеф, монтиран на гърба на двустранна икона от началото на XIV век, съхранявана във Ватопедския манастир, са представени на два реда шестима светци-войни. В средата на горния ред е изобразен св. Димитър с насочено нагоре копие в дясната ръка.